

A „kék-fehér

Selyemút”

F. Komori Tünde

32

AZ ősi Selyemút kapcsán sokaknak elsőre tevék, karavánok, a sivatag, illetve a Selyemút-nak nevet adó, legismertebb árucikk, a selyem ugrik be. Azt azonban kevesen tudják, hogy Selyemút, ami leginkább egy úthálózatként képzelhető el, nem csupán a régi korokban, de a hozzánk időben közelebb eső, a 15. század végi nagy földrajzi felfedezésekkel meginduló kora újkorban, tehát a 16–17. században is még pezsgő kereskedelmi és diplomáciai forgalomnak adott teret, illetve a selymen túl ebben az időszakban továbbra is számtalan más árutípus is gazdát cserélt. Ezek közé tartozott a világhírű kék-fehér kínai porcelán is, ami a 17–18. század folyamán végérvényesen meghódította az európai piacot a tengeri Selyemútnak köszönhetően. Azt azonban még kevesebben tudják, hogy ebből a kék-fehér porcelánból a mai Ma-

De hogyan került ilyen távol Kínától ez az árutípus, megelőzve későbbi elterjedését a nyugat-európai arisztokrácia körében? A kínai porcelánokat kétséget kizáróan az oszmán törökök hozták magukkal, amikor a 16. század közepén a középkori Magyar Királyság jelentős részét meghódították. Ennek bizonyítéka, hogy ezt a kerámiatípust Magyarországon kizárólag olyan területeken találjuk meg régészeti

Magyarország területére is kerültek edények, melyek töredékei az oszmán török kori, 16–17. századi régészeti rétegekben megtalálhatók.

környezetben, amelyekről az írásos forrásokból és egyéb régészeti bizonyítékokból tudjuk, hogy az oszmánok elfoglalták.

A kávézás és teázás szokásának elterjedését a magyar területeken szintén az oszmánokhoz köti a történettudomány, habár ebben az időszakban a magyarok még kevésbé szoktak rá a serkentő nedűre, mint oszmán kortársaik.

Ennek szintén ékes bizonyítéka a hódoltság kori rétegekből előkerülő kék-fehér edények formai megoszlása: többségük az úgyne-

Kék-fehér kínai porcelántál töredéke, Eger, Vár, 1600 körül

A kávé először Jemenben jelent meg a 15. század végén, innen került a 16. század elejére Isztambulba, ahol néhány évtizeden belül teret hódított. A 16. század első felében megjelentek Isztambulban az első kávézók, majd nem sokkal később Budán is kávézók megnyitására tanúskodnak az írásos források.

vezett findzsa típusába tartozik, jóval kevesebb a nagyobb tál, tányér vagy a korszakban nagy népszerűségnek örvendő korsó és kancsó.

Ezen edénytípus további érdekessége, hogy nem csupán a Kínában készült darabok jelennek meg a régészeti anyagban, hanem ezek közel-keleti, leginkább perzsa másolatai, valamint a törökök által Iznikben gyártott, kezdetben kínai ihletésű edények, melyek között

a másik két típusból hiányzó tányérok, tálak, korsók és kancsók is szép számmal képviseltetik magukat.

A findzsa a csészékre használt oszmán tömör kifejezés (finca), amit a régészeti kutatás is átvett,

így a szakirodalom is gyakran hivatkozik a kínai, perzsa és izniki csészékre findzsaként. Az Isztambultól nem messze eső Iznik területén a 15. században indult meg a kínai kék-fehér porcelán ihlette magas minőségű fajanszedények gyártása, melyeket a magyar régészeti kutatás izniki porcelánnak vagy izniki fajansznak nevez. Ebben az időszakban még felfedezhető a kínai motívumkincs, a 16. századra azonban az izniki fazekasmesterek egyre inkább kezdték kialakítani a saját, muszlim ihletésű motívumkincsüket. Ennek eredményeképp jöttek létre a jellegzetes színekkel és motívumokkal díszített edények, melyek a hódoltság területén is megfigyelhetők a régészeti anyagban.

A hódoltságban, tehát az oszmán törökök által elfoglalt magyar területen belül a két legnagyobb kínai porcelán, perzsa és izniki fajansz lelőhely Budán (ez nagyjából megfelel a mai budai vár területének), illetve az egri várban, azaz a hódoltság két vilajetközpontjában található. [A vilajet az Oszmán Birodalom nagyobb kiterjedésű tartományainak meg-

Két kínai kék-fehér porceláncsésze töredéke a legnagyobb számban előforduló típusokból. Felső: ún. absztrakt barackos típus, Buda, Wanli császár időszaka, 16-17. század fordulója. Alatta: ún. lótoszos típus, Kangxi császár időszaka, 17. század vége

Perzsa fajanszcsésze töredéke, alján bélyegként kínai sárkányfejet imitáló ábrázolás, Buda, 16-17. század

nevezése volt, méretben/ rangban ezek alatt helyezkedtek el a szandzsákok – a szerk.] A többi lelőhely (pl. Székesfehérvár, Gyula, Pécs, Vác és Szekszárd-Jeni-palánk), tehát a szandzsákközpontok és palánkvárak eddig előkerült anyaga darabszámra csupán a budai és egri töredékének felelnek meg. Ez a tény számos társadalm- és gazdaságtörténeti kérdést vet fel, melyek közül a két legfontosabb: kik használták ezeket a tárgyakat és hogyan jutottak hozzájuk?

A kínai porcelántöredékek előkerülésének pontos helyszínei alapján feltételezhető, hogy elsősorban az oszmán műveltséggel rendelkező, a birodalom központjából a hódoltságba kihelyezett katonai és hivatali vezetők használhatták őket. Ennek bizonyítéka, hogy az egri vár területén, ami a korabeli vilajet adminisztrációs központjaként szolgált, a pasa, azaz a legmagasabb hivatali előjáró palotájaként használt épületből és környékéről kerültek elő a magasabb színvonalat képviselő porcelánedények töredékei. Budán pedig szintén a katonaság által használt középkori királyi palota területéről, valamint a budai várban a mai Miniszterelnökség helyén álló egykori Pasa Palota maradványai közül került elő nagy mennyiségben kínai porcelán, valamint perzsa és izniki fajansz. Érdekes, hogy míg Szekszárd városából egy-két ilyen töredéket találtak a város régészei a feltárások során, addig a közeli Jeni-palánkból, melyben szintén az oszmán katonaság töltötte mindennapjait, más hódoltsági településekhez képest nagyobb mennyiségben kerültek elő kínai, perzsa és izniki csésze- és edénytöredékek.

A perzsa fajansz jellegzetes edénytípus, amit a 16–17. századi Szafavida Irán területéhez köt a tudomány; megjelenésében leplezetlenül másolja a kínai korabeli edényeket. Olyannyira leplezetlenül, hogy a motívumkincs és a forma mellett az edények fenekén található kínai írásjegyeket ábrázoló bélyegeket is megpróbálták leutánozni, melyek időnként kifejezetten meglepő bélyegeket eredményeznek.

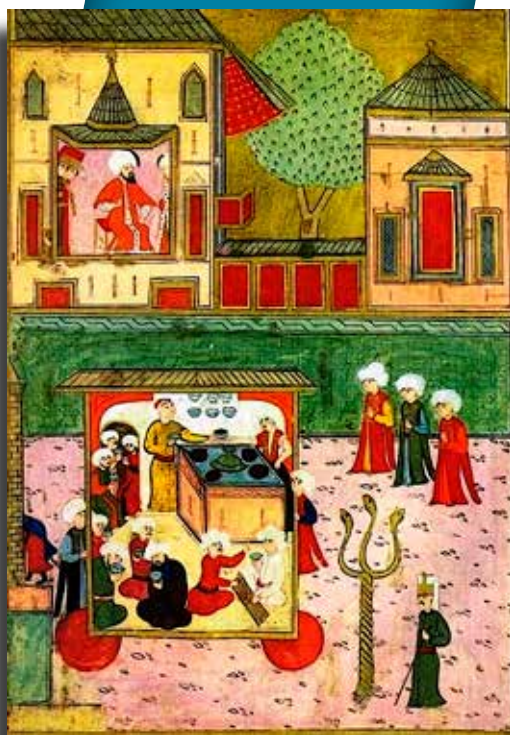
Ezeket az edényeket – főként a kínai csészéket – nagy becsben tartották, ugyanis számos olyan töredéssel találkozunk a régészeti anyagban, melyeken apró, az edény falát át nem ütő lyukacsákat látunk a külső oldalon, melyek a törések mentén mindkét oldalon egymás tükörképeként jelennek meg. Az utóbbi információt szerencsés esetben leletek révén tudjuk, amikor is két összeillő töredék éppen a lyukak között törött el. Ebből az is kiderül, hogy ez a törés még az oszmánok általi használat során keletkezett, az apró lyukak pedig a javításról tanúskodnak, amit nagy valószínűséggel apró fémdrótok vagy fémkapcsok segítségével végeztek el.

Hogyan jutottak hozzá 16–17. századi használói ezekhez az edényekhez? Ennek megválaszolása jelenleg kutatásunk tárgyát képezi, melynek talán legfőbb kérdése, hogy a hétköznapi bazárok kínálatában is előfordultak-e ezek az edények, avagy csak különleges rendelésre hozták magukkal a birodalom

Izniki fajanszkorsó, Buda, 1540 körül (eredeti kép: Kovács, Gyöngyi: Iznik Pottery in Hungarian Archaeological Research, in: Gerelyes, Ibolya ed.: Turkish Flowers. Studies on Ottoman Art in Hungary. Hungarian National Museum: Budapest, 2005. p. 71.) https://www.academia.edu/7854729/Iznik_Pottery_in_Hungarian_Archaeological_Research

A kávésző céh kávébemutatója a Hippodromon III. Murád szultán előtt, 1582 körül (eredeti kép: Atasoy, Nurhan and Raby, Julian, Iznik. The Pottery of Ottoman Turkey. London: Alexandria Press, 1989. Fig. 8.)

központjából a terület kereskedői. A kérdés megválaszolását nehezíti, hogy többnyire nem tudjuk pontosan, hogy hívták ezeket az edényeket a 16–17. században, így nem tudjuk megállapítani az árukat, illetve azt sem, hogy egyáltalán megjelentek-e a piacokon, ugyanis így nem azonosíthatók a vámnaplókban és árjegyzékekben.

A kutatás ismer ugyan néhány kifejezést, melyek a forrásokban ezekre az edényekre utalhatnak, ezek közül a legáltalánosabb a már említett finca (findzsa=csésze) és a çini (csini=kínai). A findzsa általános jelentése nem szorul különösebb magyarázatra, a çini kifejezést azonban nem csupán a kínai, de a perzsa és talán még az izniki darabokra is használták ebben a korszakban. Így nem tudjuk megállapítani, melyik típus milyen értéket képviselt. További kutatást igényel annak megállapítása is, hogy a kínai edények pontosan milyen útvonalon érkeztek a hódoltság területére. A legvalószínűbb azonban, hogy elsőként az Oszmán Birodalom központjába érkeztek távolsági kereskedelem útján, majd innen szállították őket a birodalom távolabbi részeibe, köztük a mai Magyarország területére is. A tudomány jelenlegi állása szerint az sem egyértelmű, hogy Kínából Isztambulba tengeri vagy szárazföldi úton érkeztek-e a porcelánok, illetve hogy a birodalom belül milyen útvonalakon szállították pl. a hódoltságba a törékeny árut.

Ezen kérdések megválaszolásával számos, eddig homályos részletre derülne fény a kora újkori Selyemút történetével kapcsolatban, melynek disz-

Javításra szolgáló fúrt lyuk egy kínai porcelántöredéken. Buda, 17. század

ciplináris vizsgálata egyelőre kisebb hangsúlyt kap, mint az ősi Selyemút kutatása. A 16–17. századi globális távolsági kereskedelmi hálózat, ezen belül pedig a kínai porcelán mozgásának kutatása azért is különösen érdekes, mert miközben ezen árutípus 18. századi mozgását, a nyugati világban való elterjedését a történettudomány és a művészettörténet is jól ismeri, az azt megelőző 16–17. századi időszokról alig tudunk valamit.

A porcelánt a nyugati világot meghódító útjára az Indiai-óceán tengeri útvonalainak megnyitása indította el, mely útvonalak hálózata a kora újkor tengeri Selyemútjaként is értelmezhető. A kínai porcelán 18. századi elterjedését azonban elsősorban uralkodói és főnemesi gyűjtemények révén ismerjük, az alacsonyabb társadalmi csoportokról azonban nem tudjuk, mennyire használták ezeket, ugyanis a régészet jóval kevesebbet foglalkozik újkori leletanyagokkal.

A 16–17. századi kínai porcelántípusok elterjedése a korabeli Budán

Az újabb régészeti kutatások azonban szerencsére kezdenek figyelmet fordítani a hasonló újkori kérdésekre is, így például a dániai Koppenhágából egy 18. századi szeméttelép emésztőgödöréből előkerült kínai porcelán leletgyűjtést is megismertünk nemrégiben. E porcelánok használata kétség kívül a helyi vagyonszámba kereshetőkhöz köthető. Mindez rendkívül jelentős lépés a porcelán kereskedelmének vizsgálatában, mivel megmutatja, hogy nemcsak az építészeti, de a töredékes régészeti anyaggal is érdemes foglalkozni, hiszen ezek sokat hozzátehetnek az kora újkori és újkori Selyemút történetéhez.